Žaneta Dvořáková (Praha)

LIDOVÁ ETYMOLOGIE A „HANLIVÁ“ PŘÍJMENÍ

FOLK ETYMOLOGY AND “PEJORATIVE” SURNAMES

There are many Czech surnames motivated by parts of human or animal body. Some of them are connected with sexual or fecal activities. These surnames are pejorative and many of them were changed during the time and disappeared from our onymic system. This article is focused on surnames which are meant to be obscene only by a folk etymology but their real origin is different and they have nothing to do with vulgar common nouns. However, the pressure of the folk etymology is so strong that many people rather change their surname not to be objects of jokes and notes about their names.

Keywords
folk etymology, obscene, vulgar, pejorative family names, renaming

Klíčová slova
lidová etymologie, hanlivá, vulgární, pejorativní příjmení, přejmenování

V češtině nacházíme mnohá příjmení motivovaná označeními pro části těla, pojmenování se přitom nevyhýbají ani částem těla spjatým s rozmnožováním a vyměšováním nebo jsou odvozená přímo od těchto činností. Doložena je máme už jako stará příjmí – již roku 1391 se objevuje Tomášek *Prdel*, 1397 Petřík řečený *Bzdina*, 1450 Prokop *Pizda*, 1518 Vaněk *Prdlavý*, 1524 sedlář *Kakas*, později Valentin *Moč* atd. Máme i větná příjmí jako *Nasralvhrnec* nebo *Kolmosral* (1514). Tato pojmenování charakterizovala fyzické či duševní vlastnosti původního nositele jména, popř. se vztahovala k nějaké události. Mnohá z nich byla časem změněna, např. z celého širokého jihočeského rodu *Uchcanejch*[1] si toto příjmení ponechal jen jediný z jeho členů (Moldanová, 2010, s. 17). Stejně tak časem zmizela příjmení jako např. *Prdel* a *Hovno*. Pravděpodobně v tomto směru působili i faráři, kteří vedli matriky. Zákonná možnost změnit si příjmení vychází z Dekretu dvorské kanceláře z roku 1826, který byl nahrazen až v roce 1936 zákonem, jímž byla povolena změna „příjmení hanlivých, urážlivých, mravně závadných, komických, zostuzených nebo neznějících česko-slovensky“[2] (Pleskalová, 2011, s. 159). I současný zákon o matrikách, jménu a příjmení umožňuje změnu jména hanlivého či směšného (srov. Knappová, 2002, s. 185).

---

1 K tomu píše paní na genealogickém fóru: „Už nevím, kde to bylo, ale v jedné oblasti se Uchcaní houfně nechávali přejmenovávat na Urbany.“ To potvrzuje i D. Moldanová (2010, s. 17).

2 O změnách německých příjmení viz J. Matúšová (2015, s. 39–57); též Matúšová (2017, s. 92–99).

Do naší doby se udržela ta příjmení, která svůj necudný význam ztratila, protože se dnes už tato pojmenování částí těla či pohybů nepoužívají, např. *Vavák*[3] či *Hrma*[4] (srov. Moldanová, 2010, s. 17). Jeden příklad za všechny – takovým dnes již neprůhledným příjmením je např. *Kepka*, jež máme doloženo jako příjmí již z roku 1424 a o němž Pavel Eisner (1948, s. 151) napsal: „Kdyby Kepkové věděli, co říkají, když se nám představují, bylo by jim hodně nevolno.“ Příjmení *Kepka* je zdrobnělina ze staročeského apelativa *kep*, tj. ‚lůno‘ (Moldanová, 2010, s. 83; Beneš, 1962, s. 227). Původně ovšem nikoli v hanlivém smyslu, bylo to neutrální staročeské lékařské pojmenování, sprostá nadávka se z toho stala až později. V Popravčí knize pánů z Rožmberka najdeme i příjmí *Ližkepek* (Svoboda, 1964, s. 203; Mates, 2004, s. 211–212; Pleskalová, 2011, s. 74). Původní přezdívka byla patrně motivována povahou svého nositele – srov. „Vilémovi proto, že po ženské sukni jen hořel, Kepka přezdili“ (Beneš, 1962, s. 227). Odtud i apelativum kepák ve významu ‚smilník‘ (Kott, 7, 1893, s. 1290; Obrátil, 2015, s. 87). V lašském nářečí a v polštině je pak kep také ‚hlupák‘.

Josef Beneš uvádí, že ve vídeňském adresáři z roku 1930 čteme příjmení českého původu jako *Kunda*, *Pudelka*, *Ritka*, *Wosserka*, *Skurwa* atd., v německém prostředí se podle něj uchovala, protože nikdo nevnímal jejich obecný význam (Beneš, 1962, s. 227). Platí to ale i obráceně – v českém prostředí se uchovala vulgární či nemravná příjmení původu německého, jejichž původní apelativní význam se z povědomí mluvčích vytratil, a proto dnes nejsou pociťována negativně, např. *Fott*,[5] *Čumpel*[6] nebo *Campr*.[7]

V tomto příspěvku se však chceme zaměřit na oblast příjmení, která jsou v tom tak říkajíc „nevinně“. Za vulgární či nemravná jsou považována vlivem lidové etymologie, která je dává mylně do souvislosti s pejorativními výrazy. Vycházet při tom budeme z analýzy dotazů, které píší posluchači rozhlasového pořadu O původu příjmení vysílaného na vlnách Českého rozhlasu Dvojky, dále z e-mailových dotazů zaslaných jazykové poradně Ústavu pro jazyk český AV ČR v letech

---

3 Apelativum *vavák* označovalo ‚mužský pohlavní úd‘ (Bělič – Kamiš – Kučera, 1979, s. 557; Mates, 2004, s. 276–277). Příjmení *Vavák* lze ale vyložit i z rodného jména Vavřinec (Svoboda, 1964, s. 180; Knappová, 2002, s. 20; Moldanová, 2010, s. 206). D. Moldanová uvádí apelativum *vavák* též ve významu ‚bubák‘.

4 Z apelativa *hrma*, tj. ‚zevní část ženského genitálu‘ (Svoboda, 1964, s. 195; Knappová, 2002, s. 184; Mates, 2004, s. 199–201; Moldanová, 2010, s. 69; Obrátil, 2015, s. 69). Jako příjmí je *Hrma* doložen již z roku 1381.

5 Z německého apelativa *Fotze*, tj. ‚ženský pohlavní orgán‘, přeneseně ‚děvka‘ (Beneš, 1998, s. 298; Mates, 2004, s. 190).

6 Ze starého německého výrazu *cumpe*, tj. ‚mužský pohlavní úd‘ nebo také ‚hlupák‘. Koncové *-l* naznačuje, že jde o zdrobnělinu (Mates, 2004, s. 178). Srov. apelativum *camprlík*, tj. ‚penis‘ (Obrátil, 2015, s. 20).

7 Znamená ‚trpaslík‘ a také ‚pyj‘ (Beneš, 1998, s. 298; Mates, 2004, s. 176).

1999–2010[8] a konečně z příspěvků na amatérském genealogickém fóru na Facebooku (Genealogie CZ + SK),[9] odkud čerpáme zvláště některé doložené příklady změn příjmení.[10]

Více než v jiných typech příjmení tu vidíme, jak výrazný může být vliv lidové etymologie a jaký může mít v mnoha případech negativní dopad na život jejich nositelů, kteří čelí úsměškům a nevhodným poznámkám ze strany svého okolí, což pak nezřídka končívá rozhodnutím o úřední změně příjmení, které je považováno za hanlivé a směšné, přestože je jeho skutečný původ jiný.

1. Homonymie a paronymie

„Nemravných" jmen je v češtině značné množství. Jedním z těch, která jsou však takto chápána neprávem, je příjmení *Píč*. To bylo totiž utvořeno příponou *-č* z německé podoby rodného jména *Peter*. Zapisovalo se i jako *Pietsch* (Beneš, 1962, s. 75; Moldanová 2010, s. 139; Knappová, 2002, s. 19; Mates, 2004, s. 238–9; Matúšová, 2015, s. 51). Jeden z posluchačů nám napsal: „Doufám, že není původu vulgárního, i když si myslím, že nositel třeba na vojně si s ním užil své." Naráží tu na lidovou etymologii, která spojuje příjmení *Píč* s hrubým apelativem *píča*,[11] které se používá jako označení pro ‚ženský vnější pohlavní orgán', přeneseně též jako nadávka pro ženu.[12] Není proto divu, že „několik jeho nositelů se také nechalo přejmenovat, bohužel jsem si nepoznamenal konkrétní případy a podrobnosti, ale letmý dojem mám, že si dotyční Píčové brali příjmení po matkách a manželkách," jak se dozvídáme na genealogickém fóru. V současnosti u nás žije 146 nositelů tohoto příjmení, nejvíce jich je v Rychnově nad Kněžnou. V Berní rule z roku 1654 máme doložena i příjmí jako *Píča*, *Piček* nebo *Pička*, která dnes již nikdo neužívá (www.kdejsme.cz).

Obdobný osud má i příjmení *Kund* stejně jako *Kundala*, *Kundásek*, *Kundeš* apod.[13] Josef Beneš uvádí příjmení *Kunda* ve výše zmíněném seznamu vulgárních

---

8 Za zpřístupnění tohoto materiálu děkujeme oddělení jazykové kultury ÚJČ AV ČR, v. v. i.

9 [online] <https://www.facebook.com/groups/1121814781297734> cit. 2018-05-30.

10 Např. „Otec sedl ke stolu a těžkou, upracovanou rukou začal psát dopis. Komu? Komu jinému než zemské politické správě. Požádal o změnu hanlivého příjmení na neutrální, za které se nebudou jeho děti muset stydět. A volba padla na příjmení Pokorný. Zemská správa politická na Moravě povolila výnosem ze dne 13/7 1920 č. 46446 zde jako zrozenec zaznamenanému Františku Poprdlovi, rolníku v Jemnici na Podolí, změnu jména Poprdl na Pokorný." (též [online] <http://stripky.nase-koreny.cz/2013/03/kterak-poprdl-k-prijmeni-pokorny-prisel.html>, cit. 2018-06-06).

11 Stejně vykládal toto příjmení i Antonín Kotík (1897, s. 52).

12 Vulgarismus *píča* má podle Jiřího Rejzka (2001, s. 465) patrně onomatopoický základ **pi-* napodobující močení a označující i pohlavní orgány, nacházíme jej i v dalších jazycích. Srov. Obrátil, 2015, s. 162–163.

českých příjmení ve vídeňském telefonním seznamu, ovšem příjmení *Kund* je nejspíše německého původu (psáno též *Kundt*). Vykládá se z rodného jména začínajícího na *Kun-*, jako jsou *Kunrat*, *Kunihart*, *Kuniwald* apod. (Beneš 1962, s. 56 /*Kundt*/; Svoboda, 1964, s. 166 /*Kunda*/; Beneš, 1998, s. 166 /*Kund*/; Knappová, 2002, s. 185 /*Kunda*/; Moldanová, 2010, s. 99 /*Kundt*/). Kvůli zjevné hláskové podobnosti s českým pejorativním označením pro intimní část ženského těla (které se k nám mimochodem dostalo také přes němčinu, ze středohornoněmecké kunt, z latinského cunnus, tj. ‚zevní část ženského pohlavního ústrojí', ‚vulva' /srov. Rejzek, 2001, s. 322; Obrátil, 2015, s. 101–102/) se i nejeden pan *Kund* či *Kunda* raději rozhodl přejmenovat. „Podle místodržitelského výnosu ze dne 23. 9. 1889 č. 11704 bylo Josefu Kundovi povoleno užívat jméno Kuhn," píše jeho příbuzný. Kundovi z Konic dostali „16. 8. 1906 povolenu změnu příjmení na Vojtěchovský", zjistil jiný genealog na fóru. „Na Moravě jsou Kundovi, jeden z nich v 18. století byl kostelník. Pouze jeden z četných vnuků kostelníka to nevydržel a požádal o změnu příjmení na Dostál," tvrdí další badatelka. Výsledkem je to, že příjmení *Kund* dnes nenosí nikdo a najdeme jediného nositele formy *Kunda* a jedinou paní *Kundovou* (www.kdejsme.cz).

Ani příjmení *Šourek* patrně nemá nic společného s apelativem *šourek* ve významu ‚samčí váčkovitá schrána na varlata'. Lékařský termín šourek souvisí s významem ‚měšec', ‚pytlík' (srov. Holub – Kopečný, 1952, s. 373; Holub – Lyer, 1967, s. 470; Rejzek, 2001, s. 636; Doležal 2004, s. 70). Příjmení *Šourek* se naproti tomu vykládá ze slovesa *šourat*, tj. ‚šoupavě, pomalu, těžce se pohybovati', a patří tak do skupiny pojmenování podle způsobu chůze a fyzických vlastností (Kotík, 1897, s. 53; Mates, 2004, s. 265–266; Moldanová, 2010, s. 187). *Šourek* je na rozdíl od ostatních takto „postižených" příjmení stále rozšířené, nosí jej 626 mužů, přechýlenou podobu *Šourková* má 649 žen (www.kdejsme.cz). Důvodem může být jistě i to, že se apelativum šourek nestalo nadávkou, ale zachovává si charakter stylisticky neutrálního označení.

V případě příjmení *Píč*, *Kund* a *Šourek* stojí za lidovou etymologií formální shoda s pejorativním či tabuizovaným apelativem. Jak uvádí Jiří Rejzek (2009, s. 29): „Zvuková podobnost (paronymie), případně úplná či částečná totožnost (homonymie) je základní a v podstatě jedinou podmínkou lidové etymologie." Mylně jsou pak spolu spojovány jevy nesouvisející. Příjmení *Píč* a *Kund* pak nejsou pociťována jako cizí, jsou považována za česká, a proto jsou vykládána z českých výrazů (i když to není v lidové etymologii vždy pravidlem).[14]

---

[13] Srov. též příjmení *Mikunda*, které vzniklo z rodného jména *Mikuláš* (Kotík, 1897, s. 27; Beneš, 1962, s. 83). Miloslava Knappová (2002, s. 185) jej uvádí v seznamu jmen vulgárních či formálně vulgární pojmenování připomínajících.

[14] Srov. např. dotaz na výklad příjmení *Fukan*: „Slyšela jsem, že fuk znamená chorvatsky sex."

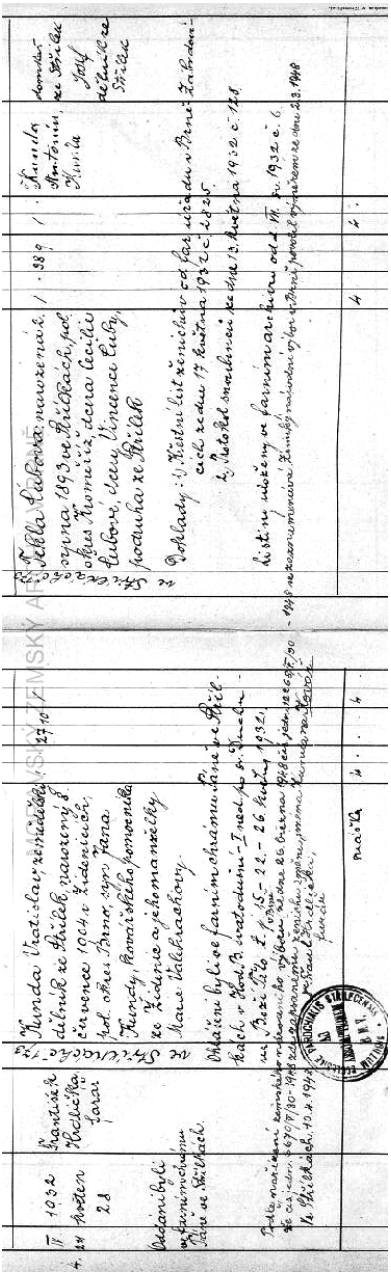

Obrázek 1: Svatba 28. 5. 1932 ve Střílkách; ženich: Vratislav Kunda; nevěsta: Tekla Čubová. Dole přípis z 26. 3. 1948 o úřední změně příjmení na Kovář (Zdroj: matrika oddaných, Střílky 8404, 1876–1939, s. 213, Moravský zemský archiv Brno, [online] <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/10822/?strana=213> cit. 2018-05-31)

2. Dekompozice

Mylná dekompozice je postup, jehož využívá lidová etymologie velmi často. V materiálu týkajícím se hanlivých příjmení se však kupodivu vyskytuje pouze v jednom případě: „Původ ošklivého příjmení Kurš (od kur…, kurevník) nebo od něčeho jiného?“ Tazatel tu vychází pouze z části příjmení a na základě hláskové podobnosti jej vztahuje k apelativu *kurva*, *kurevník* apod., a považuje jej proto za „ošklivé“.[15]

3. Synchronní vs. diachronní pohled

Jiné jsou případy, kdy je sice správně určen výchozí základ, z nějž příjmení vzniklo, nebere se při tom však v potaz změna významu či posun ve významu, které toto slovo ve vývoji jazyka prodělalo. Příjmení jsou pak hodnocena negativně na základě dnešního vulgárního významu fundujícího apelativa. Podle Jiřího Rejzka tuto situaci dobře „vystihuje i termín etymologie synchronní“. Z našeho korpusu sem spadají příjmení pocházející ze sloves dnes hrubě označujících soulož (srov. Obrátil, 2015, s. 127–128, s. 243, s. 246), jako je *mrdat*[16] (*Mrdek*, *Mrdal*), *šoustat*[17] (*Šoustal*, *Vošoust*) či *šukat*[18] (*Šuk*, *Šukal*). Původně se jednalo o slovesa označující nějaký pohyb. Možných motivací pro vznik těchto příjmení mohlo být vícero, pojmenování patrně původně souvisela s nějakou činností, povoláním, možná s povahou nebo byla připomínkou na nějakou událost, ovšem bez onoho sexuálního podtextu, který v něm dnešní lidová etymologie vidí.

Jiné je ovšem sloveso *jebat* (z něj příjmení jako *Jebavý*, *Jebal*, *Jebáček*), to mělo sice i významy ‚hýbati se‘, ‚tahati se‘ (Gebauer, 1903, s. 609), případně též ‚drbati‘, ‚česati‘, ‚záda prášiti‘, ‚vybrati‘, ‚řezati‘ (Jungmann, 1, 1835, s. 578), ovšem již ve staré češtině se užívalo i ve smyslu pohlavního styku a „bývalo ve výrazích potupných a tu pak přešlo ve význam tupiti, nadávati“ (Gebauer, 1903, s. 609; srov. Rejzek, 2001, s. 246; Obrátil, 2015, s. 80–81).

---

15 Apelativum *kurš* znamená ‚předepsané modlitby v určitém pořadí‘. Výklad by snad byl možný i ze středohornoněmeckého *kursen*, tj. ‚kabát podšitý kožešinou‘ (v češtině krzno), možná i z německého místního jména *Gurschen* užívaného pro polskou obec Górczyna (Moldanová, 2010, s. 100; J. Beneš, 1998, s. 206, s. 317). Výklad Antonína Kotíka (1897, s. 89) ze slovesa kouřit se jeví jako nepravděpodobný. V současnosti žije v ČR 57 nositelů tohoto příjmení, z toho 10 v Třeboni (www.kdejsme.cz).

16 Sloveso *mrdat* znamenalo původně ‚hýbat‘, ‚kývat‘, ‚vrtět‘ (Gebauer, 2, 1916, s. 406, Rejzek, 2001, s. 393).

17 Sloveso *šukat* znamenalo ‚těkat z místa na místo, běhat sem a tam‘ (Rejzek, 2001, s. 645), podle Josefa Jungmanna (4, 1838, s. 524) i ‚hledat‘ (srov. polské szukać) a ‚šťouchat‘.

18 Sloveso *šoustat* mělo významy ‚sem tam smýkat‘, ‚tahat‘, ‚vozit‘, ‚třít‘, ‚drbat‘ či ‚strhávat obaly z kukuřičných klasů‘, v dokonavém tvaru *šoustnout* také ‚někoho uhodit‘ nebo ‚ošidit‘ (Kott, 3, 1882, s. 924, Rejzek, 2001, s. 636).

Tlak lidové etymologie spojující tato příjmení s pejorativním označením pro souložení je velmi silný, což vede mnohé nositele raději ke změně jména. Na genealogickém fóru se např. dozvíme: „Mám velmi vzdáleného příbuzného, který se jmenoval Šoustal a při svatbě převzal dívčí příjmení své manželky, aby se tohoto jména zbavil.“[19] „Moji předkové měli příjmení Mrdek. Ve 20. století si ho rodina změnila na Medek.“, „Okolo Řípu se hojně vyskytovali Mrdáčkovi. V 19. století byli nařízením úřadů hromadně přejmenováni na Medáčkovi.“ V současnosti už u nás proto nežije nikdo s příjmeními *Mrdek*, *Mrdáček* nebo *Mrdal* (www.kdejsme.cz). Není to však pouze problém nositelů těchto příjmení, doloženu máme např. i změnu toponyma *Mrdákov* na *Mrákov* „pro oplzlý význam“ (srov. David, 2001, s. 34–39).

4. Více významů

Velká skupina hanlivých příjmení se vztahuje k vyměšování. Není divu, že máme doloženu celou řadu změn příjmení odvozených od slovesa *kakat* ve významu ‚konat velkou potřebu‘: „Můj děda se jmenoval Karel *Kakáček*, a protože měl s tímto příjmením ve svém životě hodně problémů, dal se během života přejmenovat na Krajanský. Chtěl tak své potomky ušetřit posměšků od jednodušších lidí i od ostatních problémů vyplývajících z tohoto příjmení,“ napsal nám posluchač do rozhlasu. Na genealogickém fóru nacházíme obdobné příklady: „Jinak viděla jsem změny z Kakáč na Kalina a podobně, tam to celkem pochopím.“ „Jeden dotyčný se jmenoval Kakáč, změnil si jméno na Květoň.“ „Příjmení je to zvláštní, vlastně pejorativní, takže dnes již není v naší větvi rodiny ani jeden jeho nositel, byť nevymřeli po meči – všichni se nechali přejmenovat. Jedná se o příjmení Kakala.“ K těmto původně vskutku pejorativním pojmenováním pak bývá lidovou etymologií připojováno např. i příjmení *Kadič*, které ovšem nebylo odvozeno ze slovesa *kadit* v lidovém významu ‚vyprazdňovat střeva‘, ale z homonymního slovesa s významem ‚pálit kadidlo‘, ‚okuřovat‘, kadič byl přisluhující kněz, kostelník nebo ministrant, který pohupoval kaditelnicí během bohoslužby (Mates, 2004, s. 208). Lidová etymologie tu pracuje pouze s homonymním slovesem *kadit* ve významu ‚vyprazdňovat střeva‘, patrně analogicky k výkladům příjmení ze slovesa *kakat*, která hanlivá jsou (srov. Doležal, 2004, s. 166).

Nutno říci, že zaměření se na pouze jediné možné vysvětlení se někdy nevyhneme ani my odborníci. Ilustrovat to můžeme na příjmení *Pudelka*. Výše jsme jej citovali z knihy Josefa Beneše O českých příjmeních (1962, s. 227), kde se uvádí ve zmiňovaném výčtu hanlivých příjmení. Již Antonín Kotík ve svém slovníku

[19] Příjmení *Šoustal* dnes nosí 111 mužů, přechýlenou podobu *Šoustalová* používá 111 žen (www.kdejsme.cz).

z roku 1897 řadil příjmení *Pudelka* do skupiny „příjmení podle nápadné vlastnosti, zvláště vady jednotlivých oudů“ (s. 47) a výklad tohoto příjmení z části těla nacházíme i v ostatních onomastických pracích jako vysvětlení obecně přijímané (srov. Knappová, 2002, s. 185). V Bartošově Dialektologii (1886, s. 258; též Obrátil, 2015, s. 197) nacházíme nářeční apelativum *pudlo* s významem ‚zadek na nohavicích‘ a krásný příklad z Uherskohradišťska „vyrezal mu po pudle“. Když však nahlédneme k našim sousedům, objevíme v Polsku příjmení *Pudełka*, které se odvozuje z polského apelativa *pudel*, tj. ‚krabička‘ (Rymut, 2, 2001, s. 320). Možná bychom ale nemuseli ani tam, další význam apelativa *pudlo*, který František Bartoš uvádí, je totiž ‚pouzdro‘ či ‚tobolka‘ v nářečí lašském a valašském. Apelativum *pudlo* s významem ‚pouzdro z kůry stromů‘ nacházíme i ve slovníku Františka Kotta (2, 1880, s. 1242). A ve slovníku Josefa Jungmanna (3, 1837, s. 750) máme zachyceno apelativum *pudélko*, které označuje ‚malý džber‘, ‚káď‘, ‚putýnku‘. Původní pan *Pudelka* tedy nejspíše nebyl zkomolený či nářeční *Prdelka*, ale pravděpodobně výrobce krabiček, pouzder či nádob.

Přehodnocování etymologických výkladů můžeme názorně vidět i na příkladu dalšího příjmení – *Pinkas*. Pavel Eisner v Češtině poklepem a poslechem (1948, s. 86) napsal: „Kdyby vážený staropražský rod Pinkasů byl myslil na to, co znamená jeho jméno, byl by si bez meškání zažádal o změnu. Tehdy to nebylo jako dnes, změna příjmení se povolovala jen za procedur velmi složitých. Ale v tomto případě by se bylo řízení urychlilo. Z důvodů daných právě povahou toho příjmení.“ Eisner tu naráží na jeden ze starších výkladů, totiž z apelativa *pinka*, které označovalo ‚ženská rodidla‘, popř. z nářečního apelativa *pinkas*, které se používalo pro označení ‚mužského pohlavního orgánu‘ a nářečně též ‚smilníka‘ (srov. i Kotík, 1897, s. 52; Obrátil, 2015, s. 164). S tímto významem pracuje např. Zdena Salivarová v povídce Pas de trois: „Petr Pinkas, psala si prstem po zrcadle a jméno jí připadalo jako z romantického příběhu, jako z nějaké středověké balady, jichž znala mnoho nazpaměť. Netušila však pravý středověký význam Petrova příjmení, byla mladinká a všímala si jenom krásných věcí.“ (Salivarová, 1990, s. 4) „‚Pinkas,‘ ucedila opovržlivě a netušila, jak moc si tím slovem mohla ulevit, kdyby znala jeho středověký význam.“ (Tamtéž, s. 42). Příjmení *Pinkas* ale můžeme vyložit i zcela jinak – Dobrava Moldanová (2010, s. 139) jej považuje za odvozené z příjmení *Pinka*, které vzniklo buď z nářečního apelativa *pinka*, tj. ‚pěnkava‘ (máme i příjmení *Pinkava*), nebo podle ní pochází z označení nádobky na poplatek za užívání karet či kuželek (přeneseně se tak říkalo i tomuto poplatku). U židovských rodin se pak jedná spíše o příjmení odvozené z rodného jména *Pinchus*, které znamená ‚požehnaný‘.[20] Tyto výklady odborné je zajímavé konfrontovat

[20] Též Josef Beneš (1962, s. 62) uvádí příjmení *Pinkas* ve skupině příjmení odvozených z rodných jmen sufixem *-as*.

s lidovou etymologií. Na příjmení *Pinkas* se nás zeptali dva posluchači, oba si jej spojovali primárně s židovským původem (patrně díky známosti Pinkasovy synagogy v Praze):[21] „Prý to ‚pinkas' znamená něco jako ‚účetní', nebo ‚písař' v hebrejštině." „Slyšela jsem, že nositelé příjmení Pinkas byli lidé zaznamenávající v židovské obci určité údaje, snad pogromy." Můžeme si snad dovolit spekulaci, že příjmení *Pinkas* přestává být vnímáno negativně jako pojmenování hanlivé, původní apelativní význam ‚penis' (byť je to jen jeden z možných výkladů) je již zatemněn a primárně je spojováno s židovským obyvatelstvem (přestože je to i příjmení české).

5. Metafora

Některá příjmení vznikala i z částí zvířecích těl (*Růžek*, *Křídlo*, *Kopejtko*). Pojmenovávání podle zvířat mělo metaforický charakter, jednalo se o připodobnění povahy či vzhledu zvířete k nositeli jména, některá zvířata přitom byla chápána i jako symboly (ta pak nacházíme např. na domovních znameních). Setkáváme se i s původními přezdívkami, které odkazovaly k nějaké události, např. máme u Zikmunda Wintera doloženo, jak přišel ke svému příjmí kněz Jan Ocásek, farář u sv. Štěpána v Praze roku 1448 – Jan byl podobojí, a když přijel do Prahy papežský legát, potupil jej milý kněz tím, že uřízl jeho mezkyni oháňku, což tehdy byla obrovská potupa, husitská Praha se tím náramně bavila a knězi už zůstalo příjmí *Ocásek* (Eisner, 1992, s. 257; též Beneš, 1962, s. 223). Zdálo by se tedy, že příjmení jako *Ocásek* či *Vocásek* bude zcela nevinné, ale bohužel, v lidové etymologii se může spojit s metaforickou představou mužského pohlavního údu (srov. Skalka, 1993, s. 38–40; Doležel, 2004, s. 74). Jak uvádí Boris Skalka (1993, s. 40): „Nezajímavý není v této souvislosti ani doklad ze středověké latiny polského regionu ‚… Petro, qui dicitur sine cauda…', tedy ‚... Petrovi, jemuž se říká Bezocasý…'" Od jedné posluchačky se proto dozvídáme: „Už jako dítě jsem byla seznámena s historkou týkající se mého dědečka. Jmenoval se Vocásek, ale když měl nastoupit na učitelskou praxi, změnil si jméno z obavy, že by se mu žáci vysmívali. Protože pocházel z Chlumce nad Cidlinou, dal si jméno ne Chlumský, ale Cidlinský."

Ze zvířat byl se sexuální výkonností tradičně spojován např. kohout. Ve staré češtině[22] byl kohout nazýván též *kokot* nebo *kokeš*, druhý význam obou těchto apelativ byl přitom i ‚mužský pohlavní úd' (Gebauer, 2, 1916, s. 75). Z těchto apelativ pak vznikla příjmení *Kokot* a *Kokeš* (obě uvádí Svoboda, 1964, s. 196). Zatímco kokot je dnes vulgární nadávka (snad též vlivem slovenštiny – srov.

---

[21] Podle Ruth Bondyové (2006, s. 109–110) byla pojmenována Pinkasova synagoga pravděpodobně podle Israele Pinkase, původního majitele domu, který byl přestavěn na modlitebnu.

[22] V moravských nářečích je *kokot* a *kokeš* doložen jen ve významu ‚kohout' (Bartoš, 1886, s. 320; Bartoš, 2, 1906, s. 149; Český jazykový atlas, 3, 1999, s. 492–494).

Rejzek, 2001, s. 284; Obrátil, 2015, s. 91), kokeš se v tomto významu nepoužívá. Tento fakt se dle našeho názoru projevuje i v oblasti příjmení – jméno *Kokeš* dnes nosí 702 mužů, 674 žen má přechýlenou podobu *Kokešová* (www.kdejsme.cz) a nezaznamenali jsme žádný doklad o přejmenovávání z důvodu hanlivosti, naproti tomu příjmení *Kokot* najdeme už jen u 5 starších obyvatel na Ostravsku (www.kdejsme.cz) a z genealogického fóra víme o přejmenování minimálně jednoho nositele příjmení *Kokot* na *Šajer*.

Opakem aktivního kohouta byl ‚vykleštěný kohout' zvaný *kapoun*. Domníváme se, že právě podobnost s apelativem *kapoun* vedla ke zkomolení a vzniku příjmení *Šenkapoun*, které dnes nosí jen 3 obyvatelé ČR (www.kdejsme.cz). Bylo by třeba vidět staré matriční záznamy, ale pravděpodobně se jedná původně o běžnější původem německé příjmení *Šenkapoul*,[23] z nějž udělal zapisovatel, píšící dle zásady „piš, jak slyšíš", chybnou podobu *Šenkapoun*. Nejspíše špatně rozuměl, příjmení *Šenkapoul* pro něj bylo motivačně neprůhledné, proto je pod vlivem lidové etymologie vztáhl k apelativu *kapoun*, které znal.

6. Závěr

Některá příjmení vznikla jako původně hanlivé přezdívky. Mnohá z nich časem vymizela, ale některá dnes již motivačně zastřená se stále používají. Naproti tomu jsou pod vlivem lidové etymologie hodnocena jako hanlivá jiná příjmení, která původně vulgární či nemravná vůbec nebyla. Děje se tak kvůli podobnosti s pejorativními či zhrubělými výrazy současného jazyka z oblasti sexuální či fekální. Lidové výklady přitom ignorují vývoj jazyka a záměrně přehlížejí jiné možné interpretace.

Není divu, že mnozí nositelé těchto příjmení raději žádají o úřední změnu, aby se vyhnuli negativním reakcím svého okolí. Změna přitom může být jen drobná, hlásková (*Mrdek* → *Medek*, *Kund* → *Kuhn*), ale i radikální a celková (*Kakáček* → *Krajanský*, *Kund* → *Dostál*). Nově přijaté příjmení může být motivováno např. místním jménem (*Vocásek* → *Cidlinský*), podle obce, odkud dotyčný pocházel. Přebírají se příjmení po manželkách (doloženo u nositelů příjmení *Píč*, *Šoustal*). Často se setkáváme s tím, že nové příjmení začíná alespoň stejnou hláskou, aby zůstaly zachovány iniciály (*Uchcaný* → *Urban*, *Poprdl* → *Pokorný*).

Z hlediska lidové etymologie je zajímavá i etymologická pověst, která se traduje v jedné rodině ve snaze vysvětlit původ příjmení *Kakala* jinak, než jak se to nabízí: „Olomoucká větev rodiny údajně pátrala a dostala se někde do roku cca 1810,

[23] To je složené ze dvou částí – ze středohornoněmeckého apelativa *schenke*, tj. ‚výčepní', ‚šenkýř', a z rodného jména *Paul*, jako celek tedy označovalo ‚hospodského Paula' (Beneš, 1962, s. 304; Matúšová, 2016, s. 90; Beneš, 1998, s. 191).

kdy prý přišel kovář tohoto jména do naší části Slezska z Finska. Ač to zní lákavě a známé finské jméno Kekola k takovému vysvětlení dost vybízí (navíc dědeček i jeho otec skutečně byli kováři), považuji to za ryzí fabulaci, která měla posměváčkům zatrhnout tipec: ‚My jsme z Finska a tam je takové jméno normální, tak co se směješ!'"

Na skupině domněle hanlivých příjmení vidíme snad nejmarkantněji to, jak výrazný vliv může mít lidová etymologie na život nositelů těchto příjmení a jaký může mít reálný dopad vedoucí až k volbě příjmení jiného.

LITERATURA

BARTOŠ, F. (1886): *Dialektologie moravská I*. Brno: Matice moravská.

BARTOŠ, F. (1916): *Dialektologický slovník moravský II*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

BĚLIČ, J. – KAMIŠ, A. – KUČERA, K. (1979): *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

BENEŠ, J. (1962): *O českých příjmeních*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

BENEŠ, J. (1998): *Německá příjmení u Čechů I*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.

BONDYOVÁ, R. (2006): *Rodinné dědictví*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.

Český jazykový atlas 3 (1999). Praha: Academia.

DAVID, J. (2001): Lidová etymologie a vulgarismy v toponymech. *Jazykové aktuality*, 3, s. 34–39.

DOLEŽAL, A. (2004): *Zakázaná slova aneb (ne)pikantní jazykověda*. Praha: Grada.

EISNER, P. (1948): *Čeština poklepem a poslechem*. Praha: Jaroslav Podroužek.

EISNER, P. (1992): *Chrám i tvrz*. Praha: Lidové noviny.

GEBAUER, J. (1916): *Slovník staročeský II, K–N*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy slovesnost a umění – Česká grafická akc. společnost Unie.

HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F. (1952): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic v Praze.

HOLUB, J. – LYER, S. (1967): *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

JUNGMANN, J. (1835): *Slovník česko-německý I, A–J*; (1837): *III, P–R*; (1838): *IV, S–U*. Praha: České museum.

KNAPPOVÁ, M. (2002): *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec: TAX AZ KORT.

KOTÍK, A. (1897): *Naše příjmení*. Praha: Nákladem Jana Kotíka.

KOTT, F. Š. (1880): *Česko-německý slovník II, N–P;* (1882): *III, Q–Š*; (1893): *VII, O–Ž*. Praha: František Šimáček.

MATES, V. (2004): *Jména tajemství zbavená aneb Příjmení pod mikroskopem*. Praha: Epocha.

MATÚŠOVÁ, J. (2016): *Německá vlastní jména v češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

MATÚŠOVÁ, J. (2017): Ještě ke změnám vlastních jmen německého původu po roce 1945. *Acta onomastica*, 48, s. 92–99.
MOLDANOVÁ, D. (2010): *Naše příjmení*. Praha: Agentura Pankrác.
OBRÁTIL, K. J. (2015): *Velký slovník sprostých slov. Kryptadia*. Praha: Lege Artis.
kdejsme.cz: [online] <www.kdejsme.cz> cit. 2018-05-30.
PLESKALOVÁ, J. (2011): *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*. Brno: Host – Masarykova univerzita.
REJZEK, J. (2001): *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
REJZEK, J. (2009): *Lidová etymologie v češtině*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
RYMUT, K. (2001): *Nazwiska Polaków: słownik historyczno-etymologiczny II, L–Ż*. Kraków: Wydawnictwo naukowe DWN.
SALIVAROVÁ, Z. (1990): *Pas de trois*. Praha: Společnost Josefa Škvoreckého.
SKALKA, B. (1993): In marginem sémantiky českého výrazu ocas (Poznámka k článku E. Havlové, NŘ 75, 1992, s. 31–34). *Naše řeč*, 76, 1, s. 38–40.
SVOBODA, J. (1964): *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Žaneta Dvořáková
z.dvorakova@ujc.cas.cz
odd. onomastiky ÚJČ AV ČR, v. v. i.
Valentinská 1
116 46 Praha 1